

**De la Bernard la Varnava:
metamorfozele unui text în literatura română din secolul al XVII-lea**

Dana Shishmanian, *Vision de Varnava. Înțeleptului Varnava minunată arătare a vederii lui cu pildă tuturor*. Ediție și studiu introductiv (MuseIkona studies, 2), Editura Muzeului Național al Unirii, Alba Iulia / Editura Mega, Cluj-Napoca, 2023, ISBN: 978-630-6548-6, 978-606-020-610-1, 256 pp.

Volumul cărui îi sunt dedicate aceste rânduri are cel puțin două merite majore: pe de o parte, recuperează, într-o ediție critică, unul dintre cele mai vechi texte poetice din literatura română veche; pe de altă parte, contribuie la reconstituirea mai atentă a unui capitol însemnat din istoria religioasă și culturală a românilor din Transilvania în procesul lor de afirmare identitară de la finele secolului al XVII-lea, aducându-l în prim plan pe unul dintre actorii uitați ai acestei adevărate renașteri naționale. Descoperită într-un manuscris al Bibliotecii „Astra” din Sibiu (CMR-44), opera anonimă intitulată *Înțeleptului Varnava minunată arătare a vederii lui cu pildă tuturor* (pe scurt, *Arătarea lui Varnava*) reprezintă un amplu poem dramatic (340 de strofe cu ritm și rimă), scris în limba română, cu caractere chirilice, terminat (conform colofonului său) la începutul anului 1670. Rămasă inedită vreme de peste 350 de ani și puțin cercetată (cu toate că manuscrisul cuprinde în prima sa parte și una dintre puținele copii manuscrise din *Divanul sau Gâlceava Înțeleptului cu lumea* a principelui moldovean Dimitrie Cantemir) opera primește o primă ediție critică grație eforturilor doamnei Dana Shishmanian (născută Popescu), reputată cercetătoare preocupată de literatura veche, obligată să aleagă calea exilului în Franța, în anul 1983. Prin ediția realizată, doamna Shishmanian se dovedește a fi un remarcabil specialist în studiul literaturii române vechi și al textelor româno-chirilice, dublat de un fin interpret al contextului istoric și cultural în care lucrarea se încadrează, după cum o arată, cu prisosință, studiul său introductiv, intitulat „Un text poetic necunoscut într-un manuscris transilvănean de la 1670” (p. 81-144 în versiunea română; în traducere franceză, p. 15-80). Căci, dincolo de transliterarea din alfabet chirilic (operațiune ea însăși complexă, implicând metodă, atent discernământ critic și profunza înțelegere a textului), editoarea operează o analiză la 360° a operei, recurgând la toate instrumentele specifice analizei textuale și istorice, cu scopul de a elucidă cele două mistere care o învăluie: identitatea textului și raportul său cu tradiția, respectiv, paternitatea lucrării. Pornind, așadar, de la text (și chiar din amonte, de la suportul său textual, manuscrisul), Dana Shishmanian parcurge în studiul său toate acele etape ale analizei critice textuale menite să circumscrie lucrarea și să acumuleze indiciile necesare stabilirii unei ipoteze credibile cu privire la paternitatea sa: analiza manuscrisului, a scrierii și notelor de posesie, raporturile textului cu filonul literar cărui îi aparține, formularea unei ipoteze de paternitate, pe baza argumentelor textuale (ținând de limbă și stil: lexic și semantică, morfologie și sintaxă, elemente de

stil și versificație), precum și contextuale, istorice, menite să stabilească profilul autorului și să reconstituie rețeaua sa culturală.

Rezultatul acestei ample investigații este demn de reținut: *Arătarea lui Varnava* își are sorgintea într-o proteică tradiție medievală care pune în scenă dialogul imaginar dintre trup și suflet, separate prin moarte și obligate să-și pledeze nevinovăția în fața unei curți de judecată, care le amenință cu perspectiva iminentă a damnării eterne; sceneta este inserată într-o viziune, atribuită unui episcop sau sfânt medieval, fie el Fulbert de Chartres sau Sf. Bernard de Clairveaux (de unde titlul sub care uneori circulă opera în Occidentul latin, începând cu secolul al XIII-lea: *Visio Philiberti* sau *Visio Bernardi*). Tema este, însă, altoită pe tradiția bizantină, unde primește o primă redactare sub formă de dialog sub condeiu lui Mihail Choniates Akominates (1138-1222): *Prosopopaeiae, id est Dialogus Corporis et Animae coram iudicibus causam dicentium*). Transformat în poem latin de către episcopul de York Robert Grosseteste (1170-1253), faimos magistrul universitar la Paris și Oxford și personaj cheie al unuia dintre rarele episoade de transfer cultural dintre Constantinopol și Europa latină, textul se transformă într-o operă capabilă să înfrunte testul timpului, trecând chiar și peste disputele confesionale din perioada Reformei protestante. Apreciat deopotrivă de puritanii englezi și de iezuiți, poemul circulă în originalul latin sau este re-elaborat în vernacular, croindu-și drum prin Europa, inclusiv cea Centrală și Răsăriteană, mai ales în secolul al XVII-lea.

O traducere maghiară a poemului o va include franciscanul János Kájoni în *Hymnarium*-ul său; canonicul de Győr, Nyéki Vörös Mátyás (1575-1654), poate cel mai important poet maghiar al epocii barocului, îl va rescrie într-o formă mai amplă, versificată, publicându-l sub titlul *Dialogus, azaz egy kárhozatra szállott gazdag test és léleknek siralommal teljes egymással való keserves panaszolkodó beszélgetések* („Dialog, adică conversație amară și tânguitoare între corpul și sufletul unui bogat condamnat”, Praga 1623, Viena 1625, 1633 și 1636, Oradea 1642 și alte trei ediții). Acest text (prezentat în paralel în ediția de față) stă la baza traducerii românești, terminată, aparent, la începutul anului 1670. Lipsește, din păcate, din studiul codicologic oferit în introducere (altfel, suficient de amănunțit) o analiză a hârtiei, care prin filigranele sale ar fi putut oferi o eventuală confirmare a acestei datări bazată exclusiv pe argumente textuale interne: un posibil *terminus post quem* ar fi fost deosebit de util!

Odată lămurită natura textului, stabilirea identității traducătorului-poet care l-a tălmăcit în româna secolului al XVII-lea îi oferă doamnei Dana Shishmanian oportunitatea unei articulate incursiuni în lumea cărturarilor-preoți transilvăneni din perioada începuturilor Iluminismului. Analizând critic toate elementele la dispoziția sa și eliminând rând pe rând posibilitățile contracandidați, autoarea stabilește că anonimul traducător-poet al *Arătării lui Varnava* nu poate fi nimeni altul decât protopopul Ioan din Vinț († 1696), notar al soborului mare al mitropoliei din Bălgrad, deosebit de activ în procesul de românizare a liturghiei pe urmele lui Coresi, prin traducerea completă, din slavonă, a slujbei și rugăciunilor liturgice (*Rânduiala diaconstvelor*, Bălgrad 1681,

și *Molităvnicul*, 1689). Prin atribuirea traducerii cărturarului transilvan, preot-intelectual recunoscut pentru talentul său de traducător și predicator, personalitatea sa se îmbogățește cu o nouă fațetă, cea de poet de limbă română, contemporan mitropolitului Dosoftei al Moldovei, care aproximativ în aceeași ani tâlmăcea pe limba poporului său *Psaltirea în versuri* (Uniev 1673). Ralierea protopopului transilvănean la curentul reformator promovat de mitropolitul moldovean, care, în ciuda rezistențelor, promova o adevărată reformă a ortodoxiei pe principii lingvistice și naționale, explică lupta spirituală și culturală a lui Ioan din Vinț și a confracților săi adunați în jurul scaunul metropolitan de Bălgrad, capabili să asimileze stimulii reformatori benefici culturii naționale indiferent de direcția de unde veneau, ba chiar, la nevoie, capabili să „basculeze” între influența calvină și cea catolică, când circumstanțele politice au impus-o. Un personaj cheie al unei epoci de cumpănă, așadar, care prin *Arătarea lui Varnava* reușește să readucă atenția asupra rolului dublu jucat de intelectualitatea românească din Transilvania în reformarea rânduiei bisericești prin adoptarea limbii române, precum și în nașterea literaturii în limba vernaculară în spațiul românesc: unitatea și sincronia procesului între cele trei țări române (reflectată în secvența traducerii complete a slujbei și rugăciunilor liturgice: Moldova—1679, Transilvania—1687, Țara Românească—1706) își găsește confirmarea tocmai în preocuparea pentru literatura religioasă și filosofică, în vers sau proză, care pare a cuprinde inteligența românească: traducerea lui Ioan din Vinț este perfect contemporană (dacă nu chiar precedentă) traducerii Psaltirii de către mitropolitul Dosoftei, precum și preocupărilor cronicarului-moralist Miron Costin pentru poemul filosofic, manifestate prin lucrarea sa *Viața lumii* (1671-1673). Celălalt rol esențial jucat de preoții-intelectuali transilvăneni pe care *Arătarea lui Varvara* îl ilustrează de deplin este cel de creuzet, capabil să absoarbă și să transforme stimulii literari și spiritul timpurilor, deschizând accesul poporului la opere literare venite din cele mai nebănuite sfere, câtă vreme ele abordează teme universale și sunt dezamorsate de eventuala lor încărcătură polemică, acumulată prin circulația lor în ambient confesional. La rândul lor, cercetătorii preocupați de limba și literatura română veche vor găsi în *Arătarea lui Varnava* numeroși stimuli pentru noi studii, care vor restabili locul cuvenit protopopului Ioan din Vinț în complexul proces cultural care a dus la nașterea literaturii în limba română.

Nu în ultimul rând, volumul de față este remarcabil și din punct de vedere editorial, beneficiind de concursul ambițiosului proiect ERC „*ORTHOPOL – Orthodoxies and Politics: The Religious Reforms of Mid-17th Century in Eastern and South-Eastern Europe*” și fiind inclus în frumoasa serie *Muselkon Studies*, apărută la Alba-Iulia.

Julian M. DAMIAN
(Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca)